

УДК 342.9+321.7+347.121

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2024.23.73>

Стиранка М.Б.

кандидат юридичних наук

ORCID ID: 0009-0007-6523-0586

ОНТОЛОГІЯ СТАНОВЛЕННЯ ЦИФРОВОГО ПРАВА ЯК ГАЛУЗІ ПРАВА

Постановка проблеми. Подальша інтелектуальна інкорпорація цифрових технологій у правову систему вимагає чіткого концептуального окреслення категорії «цифрове право», яке дедалі частіше постає не як вузький інструментарій регулювання інформаційних відносин, а як комплексна правова рамка для нових соціальних практик у глобалізованому інформаційному просторі. Зародження відповідної проблематики простежується у зарубіжній науковій літературі наприкінці двадцятого століття, а в українському дискурсі – на початку двадцять першого століття (див. [1, с. 21]; [2, с. 43]). У 2016-2017 рр. цифрові технології активно проникли у сферу правотворення та правозастосування, породивши конвергентні феномени на кшталт електронного правосуддя, електронного урядування, електронної держави та цифрової економіки (див. [3, с. 57–60]).

Цифрове право доцільно розуміти як міжгалузевий, інституційно складний і методологічно поліфонічний комплекс правових норм, принципів і механізмів, спрямованих на врегулювання створення, оброблення, обігу та захисту даних, функціонування цифрових сервісів і платформ, розроблення та використання алгоритмічних систем, а також забезпечення кіберстійкості критичних інформаційних інфраструктур. Його предмет становлять суспільні відносини, що виникають у зв'язку з оцифруванням соціальної комунікації, публічного адміністрування, економічної діяльності та правосуддя; об'єктами виступають дані як специфічний нематеріальний ресурс, цифрові профілі та ідентифікатори, програмний код, алгоритми та моделі, віртуальні активи і токенизовані права.

Стан наукової розробки проблеми. В українській правовій науці окремі загальнотеоретичні аспекти цієї проблематики відображені у працях О.М. Бандурки, В.В. Головченка, М.І. Козюбри, А.М. Колодія, Н.М. Крестовської, Т.Є. Мураховської, О.Г. Мурашина, Ю.М. Оборотова, Н.М. Оніщенко, О.В. Петришина, В.Ф. Погорілка, С.П. Погребняка, І.М. Погрібного, П.М. Рабіновича, О.Д. Тихомирова, Ю.С. Шемшученка та інших дослідників.

Метою наукової статті є визначення онтології становлення цифрового права як галузі права.

Виклад основного матеріалу. Метод правового регулювання у межах цифрового права має комбінований характер. Імперативні приписи (вимоги до захисту персональних даних, інформаційної безпеки, електронної ідентифікації, підзвітності та аудиту) поєднуються з диспозитивними механізмами (договірні режими доступу і повторного використання даних, ліцензування контенту, умови платформи взаємодії), а також з ризик-орієнтованим підходом, що диференціює обтяження залежно від потенційної шкоди для прав людини, конкуренції та публічних інтересів. Суттєву роль відіграють інструменти спільного регулювання і «м'якого права» – технічні стандарти, кодекси практик, етичні настанови, які інкорпоровуються у правовий обіг через посилення в законах і договорах.

Зasadничі принципи цифрового права включають технологічну нейтральність і стійкість до інновацій; людиноцентричність і пріоритет прав і свобод особи; приватність за задумом та безпеку за задумом на всьому

життєвому циклі даних; пропорційність втручань і підзвітність суб'єктів, що приймають технологічні рішення; прозорість алгоритмів та пояснюваність автоматизованих рішень; недискримінаційність і запобігання упереженості даних; інтероперабельність, відкритість форматів та забезпечення безперервності критичних сервісів [4].

Суб'єктний склад цифрового права є багаторівневим. До нього належать фізичні та юридичні особи, держава і її органи, оператори цифрових платформ і реєстрів, постачальники хмарних та комунікаційних послуг, володільці і розпорядники даних, розробники й провайдери алгоритмічних систем. Автономні програмні агенти і системи штучного інтелекту не утворюють самостійної правосуб'єктності; відповідальність за їх застосування несе особа, яка визначає мету та засоби оброблення даних і здійснює контролюючий вплив або одержує вигоди від такого використання. Відповідальність реалізується через цивільно-правові, адміністративні та спеціальні комплаєнс-обов'язки (оцінки впливу, реєстрації високоризикових оброблень, аудити алгоритмів), підкріплені процесуальними інструментами електронних доказів.

Транскордонний характер цифрових сервісів обумовлює потребу в узгодженні правил юрисдикції, визначення застосовного права та механізмів міжнародної правової допомоги, що забезпечують ефективність рішень у випадку децентралізованого зберігання даних. Вітчизняна цифрова трансформація, зокрема розбудова електронних публічних послуг і державних реєстрів, вимагає синергійного розвитку матеріальних і процесуальних норм, які забезпечують належні стандарти захисту людини та правову визначеність у відносинах між державою, бізнесом і громадянами.

Таким чином, «цифрове право» постає як системоутворювальний, міждисциплінарний і еволюційний правовий комплекс, що інтегрує традиційні галузі права, не підміняючи їх, а надаючи їм нових регулятивних

вимірів, адекватних викликам глобального інформаційного простору [5]. Запропоноване розуміння створює теоретичну основу для подальшого визначення правового статусу суб'єктів у цифровому середовищі України та для вироблення збалансованих регуляторних моделей, здатних одночасно підтримувати інноваційний розвиток і гарантувати ефективний захист прав і свобод людини.

Окреслене правове явище виростає з кількох близьких за змістом напрямів правової думки та регулювання: «інтернет-право» (Internet Law, Net Law), «кіберправо» (Cyber Law), «веб-право» (Web Law), «комп'ютерне право», «право інформаційних технологій» (Tech Law), «право цифрових технологій», «право інформаційних мереж», «право електронних комунікацій» та інші [6]. Хоча ці категорії значною мірою перетинаються, кожна має власний акцент і специфіку предмета регулювання.

У сучасній українській правовій науці «цифрове право» в об'єктивному вимірі трактується як системно впорядкований масив норм, що врегульовують суспільні відносини, пов'язані з використанням інформації у цифровому форматі та із застосуванням цифрових технологій [7]. У суб'єктивному вимірі йдеться про різновид суб'єктивних прав, інтегрованих у різні галузі – конституційне, цивільне, кримінальне, трудове право тощо [8]. У галузевому аспекті такі права визначають межі дозволеної законом поведінки особи, яка виникає у зв'язку з обробленням цифрових даних та експлуатацією відповідних технологій, і слугує задоволенню легітимних потреб людини [9].

Як підкреслює О. Барабаш, узгодженість поведінки учасників правовідносин із вимогами закону є самостійною ціллю права і потребує спеціальних інструментів впливу на механізми її детермінації. Правомірність поведінки важлива не лише для держави, а й для суспільства як самоорганізованої системи, у межах якої правопорушення розглядається як девіація – відхилення від загаль-

ноприйнятої норми. Для коригування дій суб'єктів відповідно до суспільних і правових стандартів застосовують стимули – спеціальні засоби спонукання, які доцільно аналізувати як органічну складову механізму формування правомірної поведінки [10, с. 652]. У такому ракурсі постають особливі «цифрові права» (digital rights) людини, що охоплюють доступ до телекомунікаційних мереж, можливість користуватися сучасними цифровими технологіями та гарантії захисту в цифровому середовищі.

У процесі виокремлення цифрового права як самостійної галузі принципово важливо врахувати, що частина правовідносин виникає і функціонує виключно в особливому цифровому середовищі. Таке середовище істотно трансформує характер взаємодії учасників, фактично створюючи нову цифро-правову реальність, якій властиві інтеграція цифрового та матеріального світів, співіснування публічних і приватних платформ, а також приватних і загальнодоступних мереж. Зазначена обставина не може залишатися поза увагою вітчизняного законодавця, адже традиційні правові конструкції не завжди адекватно охоплюють такі відносини.

З огляду на це природно, що у науковому обігу вже тривалий час використовуються суміжні категорії: інтернет-право, кіберправо, мережеве право; у зарубіжній доктрині поширеним є також термін «платформне право» [11], який фактично отожднюють із правом цифрових технологій. Усі ці позначення здебільшого вживаються як синоніми цифрового права й спираються на поєднання класичних правових інститутів із новими конструкціями, що постали завдяки існуванню та масовому використанню мережі Інтернет. Саме тому постає методологічне питання про місце відповідних норм у системі національного права.

Висновок. Проведений аналіз специфіки цифрового права України дає підстави визнати його відносно самостійною галуззю. Підмурівком такого висновку є сукупність

критеріїв: сформований спеціальний понятійний апарат; визначений правовий статус учасників цифрових правовідносин, без яких реалізація цифрових прав об'єктивно неможлива; вибудована багаторівнева система нормативного регулювання цифро-правових відносин, у якій поряд із законами вагоме місце посідають акти саморегулювання, технічні стандарти та етичні настанови. Саме ця комбінація джерел продукує власний інструментарій взаємодії учасників цифрових правовідносин і підтверджує самостійний характер цифрового права.

Сукупність окреслених чинників формує реальні підстави для галузевого виокремлення цифрового права. Потенціал цифрових технологій не лише радикально змінює існуючі моделі соціальної взаємодії, а й породжує якісно нові типи правовідносин, що підтверджує доцільність розглядати цифрове право як самостійну галузь. Передусім ідеться про специфіку його предмета: про відносини, виникнення та функціонування яких немислимі без застосування цифрових технологій (ідентифікація в електронному середовищі, обіг даних, діяльність платформ, алгоритмічне ухвалення рішень, віртуальні активи). Другою ознакою є особливий метод правового впливу – поєднання владно-імперативних приписів (безпека, захист даних, підзвітність, стандарти надійності) з договірними-диспозитивними механізмами (політики використання, ліцензування даних, рівні сервісу), що забезпечує баланс публічного інтересу і приватної автономії.

Третя підстава – специфічна модель джерел: поруч із законодавчим регулюванням суттєву роль відіграють акти саморегулювання, технічні стандарти та етичні настанови, які опосередковують швидку еволюцію технологій і заповнюють прогалини позитивного права. Четверта – необхідність урахування особливостей національної юрисдикції в мережевому просторі: транскордонний обіг даних, розподілене зберігання інформації, багаторівнева відповідальність учасників

вимагають адаптованих колізійних прив'язок і процедур взаємного визнання. Нарешті, цифрове право спирається на власну систему принципів, зумовлених природою інформаційного середовища (технологічна нейтраль-

ність, людиноцентричність, прозорість алгоритмів, кіберстійкість, інтероперабельність). Усе разом це обґрунтовує самостійний характер цифрового права в структурі правової системи.

Анотація

Стаття пропонує онтологічне обґрунтування становлення «цифрового права» як відносно самостійної галузі, що формується на перетині публічно-правових і приватно-правових режимів під впливом цифровізації комунікацій, адміністрування, економіки та правосуддя. Уточнюється предмет галузі (відносини, зумовлені оцифруванням і даноцентричною взаємодією), окреслюються її об'єкти (дані як нематеріальний ресурс, цифрові ідентифікатори, програмний код, алгоритми, моделі, віртуальні активи) і багаторівневий суб'єктний склад (фізичні та юридичні особи, держава, оператори платформ і реєстрів, постачальники хмарних і комунікаційних сервісів, володільці та розпорядники даних, розробники алгоритмічних систем). Доводиться комбінований характер методу: поєднання імперативних приписів із диспозитивними механізмами та ризик-орієнтованою диференціацією обтяжень залежно від потенційної шкоди для прав людини, конкуренції та публічних інтересів. Розкривається система принципів (технологічна нейтральність, людиноцентричність, «приватність і безпека за задумом», прозорість та пояснюваність алгоритмів, недискримінаційність, інтероперабельність, кіберстійкість) і показано роль інструментів спільного регулювання й «м'якого права» (технічні стандарти, кодекси практик, етичні настанови) як динамічних джерел, що інкорпорується в правовий обіг через закон та договір. Обґрунтовується, що транскордонність цифрових сервісів висуває вимоги до узгодження юрисдикцій, вибору застосовного права й процесуальних механізмів електронних доказів та міжнародної правової допомоги. На цій підставі робиться висновок про наявність сукупності критеріїв галузевої самостійності: спеціальний понятійний апарат, специфічний предмет і метод, власна конфігурація джерел, автономні принципи та ідентифікований суб'єктний склад із режимом відповідальності за використання алгоритмічних систем. Запропоноване бачення слугує теоретичною основою для подальшого нормотворчого оформлення статусу учасників цифрового середовища в Україні та вироблення збалансованих регуляторних моделей, здатних підтримувати інновації й гарантувати ефективний захист прав і свобод людини.

Ключові слова: цифрове право, «даноцентричні» відносини, алгоритмічні системи, технічні стандарти і «м'яке право», технологічна нейтральність, електронні докази, транскордонна юрисдикція.

Styranka M.B. Ontology of the formation of digital law as a branch of law

Summary

The article offers an ontological justification for the formation of “digital law” as a relatively independent branch, which is formed at the intersection of public-law and private-law regimes under the influence of the digitalization of communications, administration, economics and justice. The subject of the branch is specified (relationships caused by digitization and data-centric interaction), its objects are outlined (data as an intangible resource, digital identifiers, program code, algorithms, models, virtual assets) and its multi-level subject composition (individuals and legal entities, the state, platform and registry operators, cloud and communication service providers, data owners and managers, developers of algorithmic systems). The combined nature of the method is proven: a combination of

imperative prescriptions with dispositive mechanisms and risk-oriented differentiation of burdens depending on the potential harm to human rights, competition and public interests. The system of principles is revealed (technological neutrality, human-centricity, «privacy and security by design», transparency and explainability of algorithms, non-discrimination, interoperability, cyber resilience) and the role of co-regulation instruments and «soft law» (technical standards, codes of practice, ethical guidelines) as dynamic sources incorporated into legal circulation through law and contract is shown. It is substantiated that the cross-border nature of digital services imposes requirements for the coordination of jurisdictions, the choice of applicable law and procedural mechanisms of electronic evidence and international legal assistance is established. On this basis, a conclusion is made about the presence of a set of criteria for sectoral independence: a special conceptual apparatus, a specific subject and method, its own configuration of sources, autonomous principles and an identified subject composition with a regime of responsibility for the use of algorithmic systems. The proposed vision serves as a theoretical basis for further normative registration of the status of participants in the digital environment in Ukraine and the development of balanced regulatory models capable of supporting innovation and guaranteeing effective protection of human rights and freedoms.

Key words: digital law, «data-centric» relations, algorithmic systems, technical standards and «soft law», technological neutrality, electronic evidence, cross-border jurisdiction.

Список використаних джерел:

1. Сокоринський В. О. Сучасні інструменти захисту прав, свободи та безпеки особистості в епоху «цифрового тоталітаризму». *Регіональні студії*. 2022. № 48. С. 35–39. URL: <http://regionalstudies.uzhnu.uz.ua/archive/28/6.pdf>
2. Івашина О. Ф., Івашина С. Ю. Цифрове суспільство. Що далі? *Цифрове суспільство: управління, фінанси та соціум* : матер. міжнар. наук.-практ. конф. Дніпро : Ун-т митної справи та фінансів, 2023. Т. 2. С. 43–46. URL: https://lib.lntu.edu.ua/sites/default/files/2023-09/%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA_%D0%A2_2.pdf
3. Барабаш О. О. Цифровізація правосуддя у контексті впровадження системи е-суд: виклики та завдання. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 1. С. 57–66. URL: <http://journals.lvduvs.lviv.ua/index.php/law/article/view/564/558>
4. Калаченкова К., Михайліна Т. Роль цифрових прав у стабільному розвитку сучасних держав: проблеми визнання та легалізації. *Науковий вісник Ужгородського національного Університету*. 2023. Серія ПРАВО. Випуск 75: частина 1. С. 91–98
5. Пікуля Т. Механізм правового регулювання цифрового середовища: філософсько-правовий аспект. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2025. Том 15. С. 115–117
6. Андрійченко Ж., Близнюк Т., Майстренко О. «Digital етикет та комунікації: тенденції та вимоги сьогодення». *Економіка та суспільство*. 2021. № 34. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-34-24>.
7. Робот-суддя. *Закон і Бізнес*. 2017. 25 лют. – 3 берез. URL: https://zib.com.ua/ua/print/127739-kompyuterniy_suddya_peredbachae_rishennya_espl_z_tochnistyu_.html
8. Володовська В., Дворовий М. Права людини онлайн: порядок денний для України. Київ : ГО «Лабораторія цифрової безпеки», 2019. 56 с. URL: https://dslua.org/wp-content/uploads/2019/12/DRA_FINAL_UKR.pdf
9. Карандась М. В. Цифрові права в цивільному законодавстві України. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. Сер. : Право. 2023. Вип. 75, ч. 1. С. 173–180. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2023/03/30.pdf>
10. Барабаш О. О. Цінності правової політики та правова культура: утвердження правової держави в контексті заохочувальних норм права. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 3. С. 651–654. http://lsej.org.ua/3_2024/159.pdf
11. Lobel O. The Law of the Platform. *Minnesota Law Review*. 2016. P. 87–153